

PŘEDBĚŽNÁ A METODICKÁ SDĚLENÍ

Časní čtenáři

Z. MATĚJČEK

Pediatrická katedra ILF, Praha

Přibližně 1–2 % našich školních dětí spadá do kategorie dyslektiků. Nemožou se naučit číst v době, kdy se to od nich požaduje. Jsou však i případy opačné — případy mimořádné čtenářské dovednosti, tzv. hyperlexie. Některé děti s mentální retardací v pásmu těžké debility nebo lehčí imbecility se naučily číst překvapivě dobře, tj. plynule, rychle a správně. Ovšem jen s takovým pochopením smyslu, jak to odpovídá jejich inteligenci. Protože nemohou obsah čteného dobře předjímat, zůstává jejich rychlé čtení obvykle bez patřičné větné intonace. Jsou však ještě jiní výjimeční čtenáři — děti, které se naučily číst v překvapivě časném věku. Těm chceme věnovat pozornost v tomto příspěvku.

O dětech mimořádně nadaných je bohatá literatura, o mimořádně časných čtenářích je však poměrně vzácná. Nálezy (Elliott, Needleman, 1976) se shodují celkem v tom, že časně čtení jde většinou ruku v ruce s ostatními nápadně časně se rozvíjejícími mentálními funkcemi. Jde prostě o projev mimořádně inteligentního dítěte, či lépe řečeno jeho mimořádně rychlého intelektového vývoje. Tyto děti také rychle a dobře počítají, mají zájmy dětí starších a v době, kdy začínají číst, jsou vlastně na úrovni školních začátečníků. Jejich čtení je pak z hlediska struktury jejich schopností vlastně něčím docela přirozeným. (Otázku, zdali tento rychlý vývoj bude postupovat nebo se později zpomalí, necháváme zde stranou.)

Druhý, vzácnější typ hyperlexie představují děti, u nichž se včasné čtení nápadně odráží na pozadí vývoje více či méně neharmonického. Čtení

je jakousi mimořádností, která vyniká z jinak normální struktury schopností, nebo spíše kontrastuje s jinými „neschopnostmi“, takže tyto děti působí dojmem jakýchsi geniálních jednostranných encefalopatů.

ZKOUMANÁ SKUPINA DĚTÍ

Náš zájem o tyto děti byl veden především zájmem o děti z opačného pólu čtenářské dovednosti, tj. o děti dyslektické. Nabízí se totiž otázka, zdali by se bližšího poznání mechanismů, jimiž se tyto „předčasní“ čtenáři naučili číst, nedalo nějak využít v nápravné práci s dyslektiky. O určité „předčasnosti“ tu můžeme uvažovat z hlediska běžných vývojových norem a patrně i z hlediska zralosti CNS a jeho funkcí. Na druhé straně nutno předpokládat, že ve struktuře schopností těchto dětí je dost podkladů, aby dovednost čtení zvládly. Jsou nepochybně v zájmu o čtení vnitřně motivovány. Čtení je pro ně patrně něčím snadným, co jim přináší od počátku úspěch v očích okolí a vnitřní uspokojení.

Dva výrazné případy hyperlexie onoho „encefalopatického“ typu se dostaly do naší evidence z poradenské praxe. Další, velkou většinou neencefalopatické, jsme zachytili za pomoci pražských i mimopražských psychologů. Největší příliv znamenaly však jakési inzeráty v našich populárních časopisech s velkou publicitou (Vlasta, Mladý svět, Haló sobota), kde jsem k informativním článkům o čtení a nadání dětí připojil žádost, aby se nám přihlásili rodiče dětí, které se naučily číst a kterým není nyní více než 4 roky. Snažili jsme se totiž zachytit případy krajní a výrazné.

Přihlásilo se celkem 57 rodin s takovýmto dítětem. (Navíc se přihlásilo pět dalších rodin, kde děti měly obtíže docela jiného druhu; epilepsii, mentální retardaci apod.) Z těchto dětí jsme individuálně vyšetřili ty, které byly

dosažitelné místně a které se podle dopisu jevíly „slibně“. Bylo jich celkem 13. Přičteme-li k tomu dva případy hyperlexie vyšetřené dříve v ambulanci kliniky, máme 15 dětí, u nichž jsme informace rodičů mohli ověřit do jisté míry psychologickým vyšetřením. Vzorek je tedy zcela atypický, jisté málo reprezentativní, takže nedovoluje usuzovat na zastoupení těchto dětí v naší populaci. Možno jen říci, že jde nepochybně o případy vzácné.

POZNATKY Z DOPISŮ RODIČŮ

Rodiče našich 57 dětí s hyperlexií jsou velkou většinou středoškoláci nebo vysokoškoláci – a pokud nejsou, jejich inteligence zřejmě nejméně středoškolské úrovni odpovídá. Jinak v rodinné anamnéze nenacházíme výraznější společné rysy. V jednom případě udává matka, že v první třídě ze čtení propadla, třídu opakovala a měla nadále ve škole samé jedničky. Jen v jednom případě uvádějí rodiče, že mají dvě takto mimořádně nadané děti. V ostatních případech se naše dítě od ostatních sourozenců svými schopnostmi nápadně odlišuje.

V časném fyziopsychickém vývoji dětí není zvláštních nápadností. Vývoj řeči je však skoro vesměs urychlený. Ani ne tak ve svých počátcích – první slova jsou uváděna kolem 12 měsíců, nejčasnější údaj je ze sedmého měsíce. Pak ale dochází zpravidla k prudkému rozvoji – v 15 měsících několik desítek slov, v 18 měsících první věty, ve dvou letech řeč bohatá a vyspělá. Jen jedna holčička do dvou let nemluvila ani jednotlivá slova. Do tří let však běžnou normu vyrovnala a předstihla.

V počátcích čtení, vlastně zatím jen v poznávání písmen, můžeme rozlišit zhruba tři způsoby. Zájem o napsaná slova či písmena se u dětí naší skupiny objevuje zpravidla do dvou let. Nejčasnější údaje mluví o 12 měsících

– písmeno B na obrazovce televize nebo písmeno M jako monogram, které dítě v té době již spolehlivě poznávalo a jmenovalo.

1. Některé děti, jak rodiče udávají, začínají tak, že je zaujme něco napsaného a ptají se: „Co to je?“ V jednom případě to byl nápis ROYAL na šicím stroji (chlapec v 21 měsících), podruhé slovo CALEX na ledniče, HARDTMUTH na tužce nebo „Nenahýbejte se z oken“ v pražské tramvaji. Rodiče řekli, co je tam napsáno. Dítě se ptalo na jednotlivá písmena. Rodiče je dítěti vyjmenovali a ono si je překvapivě dobře zapamatovalo.

2. Jiná skupina dětí objevila písmena podle abecedních knížek (Ferdův slabikář, Abeceda Aleny Ladové ap.). K velkému písmenu abecedy je tu vždy obrázek věci začínajících onou hláskou. Rodiče dítěti vysvětlí, o č jde – a dítě si to opět velice rychle zapamatuje. Za krátkou dobu zná takto celou abecedu. Znalost abecedy udávají rodiče u těchto dětí ve věku do tří let, nejčasnější údaj je 21 měsíců.

3. Konečně jiné děti objeví písmena přímo, bez vztahu ke slovu nebo k obrázku, tj. na psacím stroji, na kalkulačce, na tapetách či na malbě. Naučí se je jmenovat a poznávat.

Společným znakem všech tří skupin zdá se být předně ta skutečnost, že hláska je dítěti víceméně jménem písmene. Jako jmenuje věci a zvířata na obrázcích, jmenuje tu písmena. A poněvadž má výbornou poměť, zná brzy mnoho věcí a mnoho zvířat – a zná brzy i celou abecedu. Vnímá písmena jako věcné jednotky a tak s nimi také zachází. Podobně se naučí znát čísla – jednomístná, pak dvojmístná až čtyřmístná. Jmenuje je a poznává je v nejrozličnějších spojitostech – na domech, v kalendářích, na autobusech atd. Ovšem nepočítá. Tak jako při znalosti abecedy zdaleka ještě nečte.

To se zdá být druhým společným

znakem této skupiny. Dítě nezačne ihned spojovat písmena ve slabiky a slova, nýbrž uplyne zpravidla určitá delší doba, než se tomu „naučí“. Rodiče vyjadřují někdy své překvapení nebo i rozmrzelost nad tím, že po suverénním a rychlém zvládnutí abecedy dítě nemůže pochopit syntézu ve slabiky. Jen menšina rodičů v dopisech uvádí, že jejich dítě do 5 let čte plyně slova a věty. Nejčasnější údaj skládání písmen ve slabiky je 2 roky, většinou, pokud se uvádí, objevuje se po 3,6 letech.

Lze tedy říci, že je tu určitý vývojový postup, a možno se dohadovat, že zákonitý.

Než se však k této otázce vrátíme, ještě několik údajů o naší skupině. Čtyři děti se naučily číst úplně samy, takže rodiče ani nepostřehli jak. Bylo pro ně překvapením, když např. zjistili, že čtyřleté dítě si čte na třinácté stránce slabikáře staršího bratra z první třídy. Jen jedni rodiče programově dítě ve čtení vyučují od jednoho roku. Ostatní vesměs uvádějí, že dítě nijak neučili, a mnozí dodávají, že jim tato dovednost dítěte dělá starosti. (Co bude ve škole dělat?) O mimořádné počtářské schopnosti se zmiňuje asi 30 % rodičů našich hyperlektiků, 20 % připomíná jiné zvláštní schopnosti a dovednosti (např. šachy).

Šest rodin, tj. přibližně 10 % naší skupiny, uvádí nějaké nápadné nedostatky nebo „neschopnosti“ dítěte, jež ukazují na neharmonický vývoj. Velkou většinou jde o nedostatky motorické a o další obtíže, které zapadají do obrazu lehkých mozkových dysfunkcí, jak jsme se o tom zmínili na začátku.

POZNATKY Z PSYCHOLOGICKÉHO VYŠETŘENÍ

Intelligenční kvocient vyšetřených 15 dětí se v testu Termana a Merrillové pohyboval od 120 do 180. Některé

z těchto dětí, které v době vyšetření již překročily čtvrtý rok, jsou skutečnými čtenáři. Několik jich čte dobře na úrovni první třídy, jeden chlapec na úrovni třetí třídy co do rychlosti a počtu chyb. Porozumění odpovídá jejich vysoké inteligenci. Jeden chlapec se omlouvá, že čte ještě pomalu a zda-li to nevádí. Jiný čte a píše i azbukou a popisuje složité mapy světadílů, které kreslí se zvláštní zálibou, i když graficky ne zvlášť uměle. Některé z vyšetřených dětí však zůstávají dosud na úrovni jmenování písmen, což rodiče mylně pokládají za čtení. U těchto dětí zjišťujeme, že sluchová analýza slov v hlásky dosud nefunguje. Ostatně tyto děti také nepiší. Naproti tomu „čtenáři“ vesměs sluchovou analýzu ovládají a někteří mají zálibu ve slovních manipulacích, jakou je např. slovní fotbal. Ti také vesměs piší slova i věty, i když graficky je jejich výtvar rozhodně nevyspělý a prozrazuje zřejmé obtíže.

Jinak vyšetření celkem dobře potvrzuje anamnestické údaje z dopisů. Je zřejmo, že rodiče v těchto případech dítě pečlivě sledují. Některí vedou dokonce o jeho vývoji detailní záznamy.

DISKUSE

Přístup dětí naší skupiny k psanému či tištěnému slovu je možno označit za globální. Dítě se ptá na celé slovo (Calex, Royal), na obrázek v abecedních knížkách nebo na jednotlivé písmeno na psacím stroji — „co je to?“. Je fascinováno objevem, že grafický znak má stálý zvukový korelát — pojímá jej jako jméno.

Má nepochybně velkou schopnost rozlišovací. Brzy se naučí znát celou abecedu. Nejprve velkou, pak s určitými těžkostmi i malou. Vcelku jsou ale rodiče překvapeni, jak lehce a rychle tento proces proběhl. Pak jsou ale znovu překvapeni, že s touto výbavou

znalostí dále nechte – nespojuje písmena ve slova. Někteří uvádějí, že se snaží tomu dítě naučit. Je pravděpodobné, že se o to snaží i ti, kteří se o tom vysloveně nezmiňují. Na schopnost syntézy je však nutno čekat – u těchto mimořádně schopných čtenářů půl roku, rok i déle. Lze odhadovat, že jde spíše o jiný, vyšší stupeň zralosti než o problém učení a nácviku. Zdá se, že tento vývojový pokrok je charakterizován i pokrokem v sluchové analýze a syntéze. Ve čtení se ovšem uplatňuje především syntéza. Typické pro naše časné čtenáře na tomto stupni vývoje bývá, že si „vyjmenují“ písmena (tj. říkají přibližně hlásky), počkají, až to dozní, a řeknou celé slovo. Někdy je přímo vidět, jak dítě napjatě poslouchá. A nepovede-li se to, nedává-li to smysl, říká si písmena znovu.

Víme dnes, že v názorové orientaci plošné i prostorové je vedoucí mozková hemisféra pravá. Pro řečové obsahy a manipulace je vedoucí hemisféra levá. Je to asi u 30 % leváků je tomu naopak. Rozlišení zvuků řečových a neřečových možno technikou evokovaných potenciálů sledovat v mozkových hemisférách do kojeneckého, ba až do novorozeneckého věku (Eisenberg, 1978). Izolovaná hláska má z hlediska hemisferální dělby práce povahu spíše přírodního zvuku a je přednostně vedena hemisférou pravou. Slabika jakožto jednotka řeči hemisférou levou, stejně jako slovo. Pravá hemisféra zpracovává podněty globální povahy – obrázky, lidské obličej apod. Příznačné je, že některé děti podle sdělení rodičů překvapivě brzy a dokonale poznávají jednotlivé typy aut. Mám zato, že tímto způsobem, globálně, poznávají i jednotlivá písmena. Znamenají pro ně zajímavou věc s charakteristickým jednoduchým jménem, rovnajícím se přibližně hlásce.

Funkce hemisfér je u těchto dětí jistě mimořádně vyspělá. Diferencují velmi podobné zrakové i zvukové tvary. Při tom však spojení písmeno–hláska se děje převážně v rámci jedné hemisféry – pravé. Není třeba ještě složitých převodů – jde o celky naráz vnímané a poznané. Této úrovně dosahují hyperlektici snadno a rychle. Ne tak snadno a rychle se však dopracují k vyššímu stupni integrace, jímž je skládání hlásek ve slova. Sekvenční analýzu provádí totiž hemisféra levá, slabiky a slova vede také hemisféra levá, takže musí dojít k složité spolupráci hemisfér, aby se z izolovaných písmen a hlásek stalo čtení. Příznačné je, že děti v naší skupině, které této úrovně dosáhly, dovedou už sluchově rozkládat slova v hlásky, dovedou slovo zapsat, mají zálibu ve slovních hrách atd. Domnívám se, že sluchová analýza a syntéza – činnost po výtce levohemisférová – je teprve funkčním předpokladem pro čtení a psaní při výukové metodě u nás zavedené, tj. analytickosyntetické.

U dětí označovaných jako hyperlektici jsme svědky urychleného postupu od jednoho k druhému stupni zralosti. Možno předpokládat, že týž postup v pomalejším tempu probíhá u dětí vyvíjejících se tzv. normálně. A dále možno předpokládat, že v nedokonalé, nevyspělé souhře mozkových hemisfér je hlavní obtíž u patologických nečtenářů, dyslektiků. Také oni se velkou většinou naučí znát písmena docela dobře. Velká obtíž však nastává, je-li třeba analýzy a syntézy zrakové i sluchové. Slova v pravém slova smyslu mnohdy luští, vracejí se, zvukový tvar jen odhadují. Při nápravných cvičeních někteří ve zlomku sekundy postřehnou tvar slova, ale celé dlouhé sekundy to trvá, než převedou grafické tvary na zvukové v náležitém pořadí. Budiž však hned řečeno, že technika postřehování krátkých a pak

delších slov je v nápravě dyslexií velmi účinná. Zřejmě míří do oblasti těžkých obtíží.

Z A V Ě R

Předběžné nálezy u našich mimořádně časných čtenářů zatím můžeme shrnout do několika bodů.

Předně svědčí o velké interindividuální variabilitě předpokladů pro čtenářskou dovednost. Mezi pólem plus (mimořádně rychlým zráním účastných mentálních funkcí) a pólem minus (mimořádně, patologicky pomalým zráním těchto funkcí) je překvapivě velké rozpětí.

Hyperlexie nepochybně koreluje s inteligencí. V našem souboru nebylo ani jedno dítě s inteligencí byť jen slabě průměrnou. Komplexní schopnost pro čtení může být i poměrně jednostrannou „mimořádností“ dítěte. Pak ovšem představuje určité nebezpečí další vývojové disharmonizace jednostranným zájmem dítěte o činnosti, které jemu i jeho sociálnímu okolí přináší uspokojení. Projevuje se to přílišnou koncentrací na jakési formální, nesociální, nekomunikativní čtení v jízdách rádech, telefonních seznamech, kalendářích apod.

I hyperlexie naznačuje vývojový postup, patrně zákonitý, ve spolupráci mozkových hemisfér. Teoretické koncepcce, jež zdůrazňovaly výhodnost jasně vyjádřené dominance jedné hemisféry nad druhou jakožto předpokladu pro úspěšné čtení, jsou nahrazovány nyní koncepcemi zdůrazňujícími potřebu jejich součinnosti. Tato součinnost je předností hyperlektiků a kamenem úrazu dyslektiků.

L I T E R A T U R A

- Eisenberg, R. B.: Stimulus significance as a determinant of infant responses to sound. In E. B. Thomas, S. Trotter red.: Social responsiveness of infants. Johnson and Johnson, N. York, 1978.
- Elliot, D. E., Needleman, R. M.: The syndrome of hyperlexia. *Brain Lang.*, 3:339, 1976.

Р Е З Ю М Е

Ранние читатели

З. Матейчек

Гиперлептиками считаются, с одной стороны, дети имбецильные, которые удивительно хорошо научились читать, а с другой стороны, дети с средним или выше чем средний интеллект, которые научились читать еще до четырехлетнего возраста. Данная статья посвящена детям второй группы.

На основе подробных сообщений родителей приводятся данные о 57 исключительно ранних читателях. Из них 15 выразительных примеров гиперлексии было психологически обследовано. Интеллект детей оказался выше среднего, однако не всегда равномерно созрел. Развитие речи было почти всегда ускоренным. Развитие читательского умения протекает у детей в несколько этапов — начиная с исключительно раннего познания и обозначения букв, через слуховой анализ и синтез вплоть до автоматизации процесса чтения. Этот закономерный ход объясняется возматанием совместной деятельности полушарий мозга. Подтверждается новыми данными из физиологии ЦНС и данным и дислексии.

S U M M A R Y

Early readers

Matějček Z.

As hyperlexics are regarded on the one hand imbecile children who display a surprising to read well, on the other hand children of average or above-average intelligence who have learnt to read by the age of four. The article is devoted to children of the latter category.

On the basis of detailed reports of the parents findings about 57 exceptionally early readers are presented. From among the 15 pronounced cases of hyperlexia-were examined psychologically. In most cases the intelligence of the children was found above-average, though not always evenly developing. The development of reading skills proceeds in these children through several stages — from the exceptionally early determination and naming of letters via hearing analysis and synthesis to the automatization of the process of reading. This logical procedure is explained in terms of developing co-operation between the brain hemispheres. This is documented by new findings from the physiology of the CNS and those about dyslexias.